

БІОБІБЛІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЙ УКРАЇНСЬКИХ МУЗИКАНТІВ

Проаналізовано наукову та джерельну цінність біобібліографічних видань останнього десятиріччя як основи для вивчення біографій відомих і призабутих українських музикантів. Увагу зосереджено на принципово важливих для подальшого дослідження життя та творчості діячів української музичної культури працях літературознавця, журналіста, музикознавця та поета Івана Лисенка: «Словникові співаків України» (1997), «Словникові музикантів України» (2005) та вкладеній ним збірці «Українські співаки в спогадах сучасників» (2003).

The scientific and source value of bibliographic editions of the last decade as a basis to study biographies of famous and little forgotten Ukrainian musicians is analyzed. Special attention is given to the works 'Dictionary of singers of Ukraine' (1997), 'Dictionary of musicians of Ukraine' (2005) by the scholar in literature, journalist, music expert and poet Ivan Lysenko and to the collection 'Ukrainian singers in memories of their contemporaries' (2003) composed by him.

Оглядаючи масив біобібліографічних джерел, що містять систематизовану інформацію щодо українських співаків та академічних музикантів, маємо визнати, що донедавна він залишався незначним. Тим вагомішою подією стала свого часу поява «Словника співаків України» Івана Лисенка [1] — видання, що гідно репрезентувало Україну на тлі виданого в незавершеному вигляді словника А.М. Пружанського, присвяченого російським співакам [2]. Праця Івана Лисенка містить біографічні довідки про співаків, які вважаються українськими за походженням, місцем народження, або з огляду на частковий чи переважний зв'язок їхньої творчої долі з Україною. Нині готується її друге, доповнене та перероблене видання під дещо зміненою назвою. Не втратили актуальності й інші біобібліографічні видання, підготовлені автором, що вже побачили світ.

Літературознавець, журналіст, музикознавець і поет Іван Лисенко — вродженець Харківщини. Сталося так, що його внесок у вивчення історії вітчизняного виконавства (насамперед, вокального) перевищив зусилля багатьох вузькофахових авторів або й цілих інститутів.

Невдовзі після виходу «Словника співаків України» з'явилася збірка «Українські співаки в спогадах сучасників» [3], що підсумувала тридцятирічну самовіддану працю Івана Лисенка як автора-упорядника. Видання було здійснене за підтримки Мар'яна Коця (основного спонсора), Музичної фундації США та

ше одинадцяти інших спонсорів. Широ та захоплююче автори спогадів розповіли про творчі та людські долі десятків українських співаків, про яких раніше згадувалося лише в окремих публікаціях, та й то здебільшого фрагментарно. Відтак, до наукового обігу і на загал було введено значний масив невідомої раніше інформації щодо корифеїв українського оперного мистецтва, про яких написано чимало, але в часи, коли друкована інформація ретельно фільтрувалася.

Збірка містить також матеріали про українських оперних і концертно-камерних співаків, які вже пішли з життя, але залишили помітний слід в історії вітчизняного вокального мистецтва.

Інформативна цінність і специфіка означеного вище видання виявляється хоча б в наступному. Скажімо, про Оксану Петрусенко видано кілька збірок спогадів, листів тощо, написано безліч статей і навіть роман. Натомість в присвяченому їй розділі «Українських співаків...» автор-впорядник вперше подав спогади російського музичного письменника Сергія Ебергартта про свердловські сезони Петрусенко, написані 1980 р. в Свердловську саме для цього видання. Містить збірка також чимало не відомої досі біографічної інформації про інших добре знаних співаків, як-то: Литвиненко-Вольгемут, Гришка, Бориса Гмирю, Ворвчулева, Донця, Юрія Кипоренка-Даманського. Висвітлено тут і маловідомі імена, котрі давно заслуговують на широке визнання та фахове зацікавлення дослідників і шанувальників. Йдеться насамперед про таких співаків, як Микола Частій, Михайло Микиша, Олександра Ропська та Лілія Лобанова. На жаль, досі цього не сталося, але, гадаємо, матеріали про них, вміщені в збірці Івана Лисенка, стануть поштовхом до написання ґрунтовних наукових розвідок, а, можливо, й монографій.

Особливої уваги потребують спогади про забутих співаків, до яких система виявилася не надто прихильною та які зазнали репресій. Так, баритон Степан Зубко, дванадцять років провів на засланні та співав в Медвежогорському театрі для в'язнів на Кольському півострові. Вражає навіть сам лише заголовок мемуарного нарису Софії Тухнер про нього — «На сцені тюремного театру»... Цікавими та вагомими видаються також відомості про київського баритона Миколу Филімонова, який помер під час окупації, в 1943 р., зазнавши репресій ще в 30-х.. Згодом його могилу на Байковому цвинтарі зрівняли з землею. На загал, в

збірці вперше піднято значний пласт історії українського вокального мистецтва, пов'язаний із іменами репресованих співаків: Степана Волинця, Юрія Лисянського, Марії Шекун-Коломийченко та багатьох інших, нині мало знаних, бо колись їхніми долями безжально пройшлися жорна тоталітарної системи. Всі вони теж чекають на свого дослідника та видавця.

Добір персоналій, котрі ввійшли до видання, надзвичайно ретельний і, зрештою, відбиває новий погляд на історію українського оперного мистецтва. Відтак, важливим аспектом праці Івана Лисенка є також широке об'єктивне осмислення самого поняття «український співак». Так, прізвище постійної партнерки Федора Шаляпіна Марії Дейши-Сіоніцької з Чернігівщини зазвичай згадується саме і лише в контексті життєпису легендарного російського баса (її ім'ям рясніє «Літопис життя і творчості Шаляпіна» та інші подібні публікації). Та лише видання Івана Лисенка містить цікаві біографічні подробиці, що досі не мали розголосу (про зв'язки Марії Дейши-Сіоніцької з Україною, відомості, що померла співачка в Криму тощо). Так само докладно висвітлено в спогадах невідомі сторінки діяльності в Україні інших російських співаків, зокрема: Йосипа Петрова, Федора Стравинського, Павла Кошиця, Лідії Липковської.

У збірці вмішено також чимало нової біографічної інформації щодо «блудних синів» України, чиї імена тільки тепер можуть по праву посісти належне їм місце в історії українського музичного мистецтва. Так, ім'я народного артиста РРФСР Павла Жувравленка відоме багатьом російським шанувальникам опери. У книзі «Мастера оперной сцены», присвяченій провідним солістам театру ім. С.М. Кірова, можна й досі прочитати про нього як про «видатного радянського співака». Натомість, у збірці Івана Лисенка виразно наголошується, що співак мав українське коріння, виступав в українському оперному репертуарі, був прихильним до української пісні. Чимало вітчизняних співаків продовжили свою кар'єру в західній еміграції. Так, вродженець Львівщини Зенон Дольницький співав на краших оперних сценах світу та помер 1976 р. в Парижі. Михайло Голинський 1938 р. виїхав до США, а згодом мешкав в Канаді. Раніше дізнатися щось про долі цих митців було вкрай важко, бо вже навіть за часів державної незалежності України ними мало хто цікавився. Тому для багатьох праця Івана Лисенка надала перший і, вочевидь, останній шанс нагадати про себе українському читачеві. Йдеться, насамперед, про

такі персоналії, як Петро Скуба, котрий помер тридцятип'ятирічним в Одесі напередодні революції, чи Георгій Рожок, який виїхав під час війни до Німеччини і там пішов із життя ще молодим. Про них відомо дуже мало, записів їхніх голосів не існує. Відтак, своєю збіркою Іван Лисенко віддав їм останню данину шани та пам'яті.

Багато нового містить видання й про нашого славетного співвітчизника Івана Козловського, — сім із одинадцяти мемуарних нарисів у розділі про нього друкуються вперше. Але чи не цікавішими видаються спогади самого Івана Семеновича про українських співаків (Цесевича, Микишів, Савранського), вмішені серед матеріалів книжки. Тому, хто горатиме її сторінки, знову пощастить почути живе, «нечуте» досі слово Івана Козловського.

Підсумовуючи, маємо визнати, що завдяки праці Івана Лисенка ми маємо докладний, ґрунтовний і, що не менш важливо, цікавий навіть для пересічного читача, збірник. Відтепер у кожного, хто нині шукатиме інформацію про будь-якого маловідомого співака, з'явилася можливість не лише виявляти розрізнені поодинокі відомості в «мандрівках» від однієї енциклопедії до іншої, а й ознайомитися з цілим шаром мемуарних матеріалів.

Побудова книжки — хронологічна, від часу появи співака на оперній чи концертній сцені. Вона вміщує спогади про 120 співаків, мемуарним відомостям про кожного з них передують змістовні біографічні довідки автора-впорядника. Загальна кількість матеріалів — близько 300, вміщено також близько 300 ілюстрацій (світлини співаків як у ролях, так і в житті). Додатком подано цікаву ексклюзивну інформацію про маловідомого співака — «Спогад про безіменного тенора» Ю. Криха та згадку Гектора Берліоза про глінківську експедицію до України з метою пошуку талановитих співаків.

Сам упорядник, виступивши водночас як редактор, перекладач і коректор, не лише підготував усі біографічні довідки та вступну статтю до збірника, а й вмістив низку власних спогадів про кількох співаків — Б. Гмирю, В. Третяка, М. Манойла, А. Кікота, О. Басенка, М. Сокіл.

Видання охоплює величезний хронологічний період — від XVIII ст. до сьогодення. Серед найвідоміших імен — Семен Гулак-Артемівський. У вступі автор вдався до цікавого спостереження: до 1917 р. матеріали преси та спогади про співаків

мали розквітший і об'єктивніший характер. А в радянські часи писати про народних артистів можна було лише «безпроблемні» та хвалебні відгуки. З цим важко не погодитися, але ця обставина аж ніяк не применшує цінності книжки загалом та використаних у ній спогадів радянської доби.

Вміщені в збірці спогади¹ нерівноцінні, але зусиллями автора вони відредаговані, скорочені й «доведені до ладу». Отже, цінність наведених матеріалів аніскільки не постраждала. Автор, як правило, висвітлював постаті маловідомих співаків (виняток становлять хіба що Д. Петрусенко та Лонець). Багато спогадів написано диригентами, піаністами, вокалістами, композиторами, режисерами. Завершують книжку біографічні розвідки про співаків, котрі можуть вважатися нашими сучасниками, але передчасно пішли з життя. Це Василь Третяк, Микола Манойло, Андрій Кікоть та Олександр Басенко.

Маловідомим іменам українських співаків, піаністів, композиторів була присвячена наступна книжка Івана Лисенка «Музики сонячні дзвони» [4], що представляє зріз музичного життя нашої країни 30–50-х років. Серед цих імен є давно добре знані: Іван Алчевський, Павло Кошиць, Леоніда Балановська, Борис Гмиря, Платон Цесевич, Юрій Кипоренко-Доманський. Та серед нарисів, присвячених окремим персоналіям, знаходимо й такі, що є чи не першою ланиною поваги виконавцям, відданою їм на батьківщині. Йдеться, насамперед, про Євгенію Зарицьку, яка 1937 р. виїхала зі Львова до Відня. Початок її розквіту та тріумфи на сцені «Ла Скала» припали на період Другої світової війни, відтак не варто дивуватися, що її ім'я не згадувалося в українській пресі за радянської доби. В останні роки співачка мешкала та викладала в Парижі. Автор книжки листувався з нею ще в 70-і рр., коли не було жодної можливості опублікувати що-небудь про творчість Зарицької в Києві. Та постійна увага до творчих доль українських співаків і фанатична відданість обраній темі досліджень зробили своє. Нині весь матеріал, накопичений Іваном Лисенком, поступово знаходить шлях до читача.

Серед відроджених на сторінках згаданого видання імен — і Марія Сокіл. Її оперна і концертно-камерна кар'єра розгор-

¹ За словами Івана Лисенка, зібраних ним матеріалів про окремих співаків цілком вистачить, щоб укласти окрему книжку про них. Так само серед біографічних довідок, вмішених ним у попередній роботі — «Словнику співаків України», — часто зазначалося, що ціла збірка спогадів і матеріалів про котрогось зі співаків міститься в особистому архіві автора і ще не надрукована.

талася на американському континенті, куди вона потрапила 1938 р. разом із чоловіком — диригентом, піаністом і композитором Антоном Рудницьким. У книжці йдеться також і про інших українців, закинутих долею в далекі країни: Наталію Носенко, Ореста Руснака, Йосипа Гошвліяка. Знаходимо тут і вражаючу розповідь про репресовану та розстріляну співачку Марію Шевчун-Коломийченко.

Особливе місце займає розділ «Музиканти і композитори». Кожна зі згаданих у ньому постатей мала свою захоплюючу, а часом — трагічну долю. Зокрема, йдеться про плеяду українських піаністів, чиї імена сьогодні, на жаль, зовсім невідомі. Серед них — Тимофій Шпаковский, єдиний учень Фелікса Мендельсона. Як відомо, прославлений німецький композитор практично не займався педагогічною діяльністю. Проживши коротке життя, страждаючи від хвороб, він не залишив по собі жодного іншого учня. Далі в переліку піаністів доречно назвати: Андрія Родзянка, обдарованого напіваматора, який зробив блискучу виконавську кар'єру; Любку Колесу, яка першою з піаністок-українок вийшла на світові концертні сцени; Володимирів Божейко, яка пройшла свій гідний артистичний шлях, не полишаючи Львівщини. Нарешті, знаходимо тут розповідь про Тараса Микишу — відомого піаніста та композитора, який завершив свої дні в Аргентині. Він був сином відомого оперного співака Михайла Микиші. Складна історія цієї родини гідна окремого викладу. Адже нині, проходячи повз київський будинок із ім'ям Михайла Микиші на меморіальній дошці, ми навіть не замислюємося над трагедією цієї людини. Микиша-батько був солістом Великого театру, працював і на українських сценах. Його син Тарас у юності поїхав із матір'ю до Відня, аби навчатися в консерваторії. З цієї причини батька, який залишився в СРСР, звільнили з роботи та репресували. А з появою «залізної завіси» зв'язок між батьком і сином взагалі перервався. Микиша-старший жив в Києві і навіть не дізнався про смерть сина. Тепер історія Тараса Микиші вперше стала загальною відомою.

Значну частину книжки складають нариси про скрипалів (Гаврила Рачинського, Юрія Криху) та віолончелістів (Богдана Бережницького, Зою Полевську).

Окремо йдеться про композиторів, зокрема, про розстріляного 1919 р. українського композитора Михайла Іванова, репресованого радянською владою Валентина Костенка, полонено-

го під час Другої світової війни Василя Шутя, чия важка доля безславно завершилася на еміграції. Подібні нариси спростовують твердження, що в радянські часи щодо композиторів практично не було серйозних репресій.

Загалом, проаналізоване вище видання Івана Лисенка, що побачило світ завдяки сприянню п'яти спонсорів із української діаспори, стане цінним біографічним джерелом для багатьох дослідників.

У 2005 р. в видавництві «Рада» вийшла ще одна книжка Івана Лисенка — «Словник музикантів України» [5], яка, по суті, стала першою вітчизняною спробою упорядкування музичної енциклопедії².

У цьому виданні автор мав на меті якомога повніше відобразити коло персоналій музикантів-інструменталістів, які народилися в Україні чи працювали на її теренах. Проте, він свідомо зосередився переважно на постатях піаністів, скрипалів і віолончелістів, принагідно згадуючи також окремих органістів та виконавців на духових інструментах³.

Словник містить понад тисячу статей і охоплює період від XVII ст. до нині (наймолодші його «герої» на сьогодні ще не досягли тридцятиріччя). Відомості в біографічних довідках подаються за хронологією життя та діяльності особи за відпрацьованою автором схемою: дати життя, музична освіта, участь в музичних конкурсах чи фестивалях, відомості про артистичну діяльність, гастрольні виступи та репертуар музиканта, а також характеристика його виконавської майстерності. Словник містить також біобібліографічну інформацію та понад 200 світлин.

Віддаючи належне фанатичній відданості справі та прапелюбству музикознавця Івана Лисенка, мусимо визнати, що поставлене завдання перевершувє спромогу однієї людини⁴. Автор

² Якщо не брати до уваги вже згаданий «Словник співаків України» того самого Івана Лисенка (1997) та «Велику українську музичну енциклопедію», що вже понад 10 років готується до друку силами Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України.

³ Іван Лисенко обійшов увагою диригентів і кобзарів, оскільки зараховує їх до специфічних музикантів, які склали чи складуть зміст інших видань подібного кшталту.

⁴ Слід брати до уваги, що, збираючи інформацію, Іван Лисенко часто стикався з байдужим, безвідповідальним ставленням як із боку респондентів, так і самих потенційних фігурантів словника, що віднаходження необхідних відомостей потребувало тривалого листування, зокрема, з представниками діаспори.

не мав сторонньої допомоги, а був змушений здійснювати свій проект самотужки. А фінансове сприяння трапилося лише на кінцевому етапі роботи, коли Добродійний фонд Китастих (США) погодився спонсорувати видання книжки. Через це в словнику знаходимо принаймні дві вади: 1) недостатню повноту переліку персоналій, які потенційно могли б потрапити до такого видання; 2) окремі неточності та брак певних відомостей, які автор не спромігся з'ясувати.

Проте, загалом словник вийшов цікавим і надзвичайно цінним для широкого кола дослідників. Багато постатей вперше «прорвалося» до українського читача саме на сторінках «Словника музикантів України». Це зокрема репресовані музиканти, представники української діаспори, серед яких чимало майстрів світового рівня, мало відома обдарована молодь, яка вже встигла впевнено заявити про себе в музичному житті сучасної України та Європи.

1. *Лисенко І.* Словник співаків України. — К.: «Рада» та Вид-во М.П. Коць, 1997. — 356 с.: іл.

2. *Прижанский А.М.* Отечественные певцы : 1750–1917: Словарь. — Т. 1. — М., Сов. композитор, 1991. — 424 с.

3. Українські співаки в спогадах сучасників / Авт.-впоряд. І. Лисенко. К. — Львів-Нью-Йорк: «Рада» та Вид-во М.П. Коць, 2003. — 780 с.: іл.

4. *Лисенко І.М.* Музики сонячні дзвони: Статті, рецензії, спогади. — К.: «Рада», 2004. — 392 с.: іл.

5. Словник музикантів України. — К.: «Рада», 2005. — 360 с.: іл.